


el-Vasîf Hilâl el-Vasîf İbrâhîm, Min kadâyâ en-nakdi'l-edebeî ve'l-
belâga, Kahire: Mektebetü Vehbe, 2020, 556 p./s. ISBN:
9789772255290

İsmail ARAZ* 

* Arş. Gör., Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Arap Dili ve Belâgati Bilim Dalı, İstanbul, Türkiye.

E-mail: ismail.araz@marmara.edu.tr

 <https://orcid.org/0000-0002-3482-0483>

Corresponding Author/Sorumlu Yazar:

İsmail ARAZ,
Arş. Gör., Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Arap Dili ve Belâgati Bilim Dalı, İstanbul, Türkiye.

Submission/Başvuru:

31 Ağustos/August 2022

Acceptance /Kabul:

27 Eylül/September 2022

Citation Atf/:

ARAZ, İsmail. "el-Vasîf Hilâl el-Vasîf İbrâhîm, Min kadâyâ en-nakdi'l-edebeî ve'l-belâga, Kahire: Mektebetü Vehbe, 2020, 556 p./s. ISBN: 9789772255290." Istanbul Journal of Arabic Studies (ISTANBULJAS) 5, no. 2 (2022): 207-212.

Prototipleri İslam öncesi Cahiliye Dönemi'ne uzanan sözlü edebî eleştiri (en-nakdü'l-edebeî), rivayet ve tedvin çalışmalarına paralel olarak şair ve şiirin konu edildiği yazılı bir aşamaya geçmiştir. Cahiliye Dönemi'nde kısa ve öz açıklamalardan oluşan ferdi çabaların aksine yazılı dönemdeki edebî eleştiri, diğer disiplinlerde olduğu gibi alana hâkim olan ve bunu meslek olarak yürüten münekkitler tarafından belirli kriterler çerçevesinde icra edilmeye başlanmıştır. Sözlü aşamadan yazılı aşamaya geçiş olarak da tanımlanabilecek bu dönemde şiir ve şair eleştirisinin temel alındığı birçok eser kaleme alınmıştır. Şiir eleştirisinin ilk kavramlarından biri olan "fahl" kavramının teorik ve pratik boyutlarının işlendiği Asmaî'nin (ö. 216/831) Fuhûletü's-şu'arâ'sı, şiire dair çalışmaları ancak bu alanda uzman olan kişilerin yürütebileceğini keskin ifadelerle belirten ve şiiri kaideleri olan bir disiplin olarak tanımlayan İbn Sellâm el-Cumahî'nin (ö. 231/846 [?]) Tabakâtu fuhûli's-şu'arâ'sı ve lafız-anlam düalizmi üzerinde duran İbn Kuteybe'nin (ö. 276/889) eş-Şi'r ve's-şu'arâ'sı şiir eleştirisinin belli ilkeler dahilinde sistemli ve dizgeli hâle getirilmeye çalışıldığı bu faaliyetlere öncülük yapan eserlere örnek verilebilir. Belagatin de gelişimine katkı sağlayan bu ve benzerleri birçok

esere rağmen edebî eleştiriyi yakından ilgilendiren problemler sonraki dönemlerde de güncelliğini korumaya devam etmiştir. Edebî eleştiri (nakd-tenkit) nedir? Edebî eleştiri ile belagat arasında nasıl bir ilişki vardır? Edebî eleştirinin kavramsal çerçevesi ve tarihsel arka planı nasıl şekillenmiştir? Edebî eleştiri müstakil bir disiplin midir? Edebî eleştiriyle birlikte gelişen belagatin bağımsız bir ilim dalı olarak işlev ve amacı nedir? gibi birçok soru -kısmen cevaplandığı hâlde- önemine binaen bu alanda çalışmalarını yürüten araştırmacılar tarafından farklı açılardan yeniden cevaplanmayı beklemektedir.

Edebî eleştiri ve belagate dair çalışmaların interdisipliner boyutta sürdürüldüğü günümüzde, belagate dair çalışmalarıyla bilinen el-Vasîf Hilâl el-Vasîf İbrâhîm'in *Min Kadâyâ en-nakdi'l-edebi ve'l-belâga* isimli eseri, yukarıda değinilen problemleri ele alması yönüyle ön plana çıkar. İsminden de anlaşıldığı üzere eser, edebî eleştiri ve belagate dair meseleleri (kadâyâ) konu edinir. Akademik üslup muhafaza edilmekle birlikte alandaki araştırmacı ve okuyucu kitlenin göz önünde bulundurulduğu analitik, betimleyici ve didaktik bir üsluba sahip olan eser, edebî eleştiri ve belagate dair önemli birçok konuyu -okuyucuyu tali kaynaklara boğmadan- anlaşılır bir şekilde sunar. Kısa bir mukaddimenin ardından edebiyat ve edebî eleştiri arasındaki farklılıklar, hikâye (öykü) ve tiyatro gibi edebiyat türleri, edebî eleştiri ve belagatin birbiriyle ilintisi, Araplarda edebî eleştirinin serencamı, edebî eleştirinin şifahi boyuttan sistematik hâle evrildiği yazılı döneme kadar yaşadığı değişiklikler, eleştirinin dilciler ve nahivciler tarafından nasıl telakki edildiği, kadim-muhdes meselesi, sistematik şiir eleştirisinin öne çıkan eserleri, belagatin temel işlevi, meânî ve beyân meseleleri gibi birçok konuya yer veren eser, içeriklerine göre ayrılmış on iki bölümden oluşur. Muhteva yönüyle zengin olan eserin, genelde edebî eleştiri özelde ise şiir eleştirisi ve belagate meraklı günümüz araştırmacılarına envaitürlü konular sunduğu söylenebilir.

Eserde yazar, genel okur kitlesini göz önünde bulundurarak aktardığı meselelerin önemine dikkat çekmekle birlikte karşıt görüşte olanların tam olarak bir sonuca varamadıkları tartışmaları kapsayan ayrıntılara girmekten kaçınır. Bununla birlikte, işlediği konuyla ilgili okuyucunun muttali olması gereken bilgileri aktarmayı da ihmal etmez. Yazar, edebî eleştiri ve belagat arasındaki bağın tarihsel arka planına öz bir şekilde vurgu yaptığı mukaddimeden sonra (s. 3-9) tenkit ve edebiyat ikilisi arasındaki bağlantıyı tafsilatlı bir şekilde ele aldığı *Beyne'l-edebe ve'n-nakd* adlı birinci bölümde öncelikle günümüzde daha çok şiir eleştirisi için kullanılan *nakd* (نقد) kavramının anlamsal delaleti üzerinde durur. Yazara göre insan, sahip olduğu idrak yeteneği sayesinde fitratı gereği kendi karakteristik özelliklerine mutabık bir şekilde varlık âlemindeki somut ve soyut nesnelere karşı olumlu ya da olumsuz bir tepki içerisine girer. İdrak sonucu oluşan bu doğal tepki üzerinden nakd kavramını

anlamlandırmaya çalışan yazar, didaktik ve kaynakların tarandığını gösteren akademik üslup çerçevesinde cevabı içinde saklı birçok soru ortaya atar (s. 11-15). Bu bağlamda kelimenin klasik kaynaklarda nasıl ele alındığını serimlemek adına nakd kavramının etimolojik ve morfolojik delaletlerine yer verir. Serdettiği verilerden sonra belirli aşamalara tabi tutulan bir nakd tanımı yapar. Ona göre nakd; üslubunun anlaşılması ve hissedilmesinden sonra hakkında bir yargıya varılabilmesi için metnin değerlendirilmesidir. Yazara göre estetik eksenli subjektif yorumların ötesine geçemeyen menfi bir değerlendirme ile gerekçelendirmeye dayalı tahlil süreci eşliğinde yapılan müspet bir değerlendirme bu hususta eşittir (s. 17). Bu tanımdan anlaşıldığı üzere yazara göre nakd, diğer bir anlatımla edebî eleştiri şümüllü bir delalete sahiptir. Edebî zevk, estetik, zevkiselim, tahlil ve şerh bu delaletin unsurlarını oluşturması ve aynı amaca hizmet etmesi yönüyle büyük oranda eşittir. Buradan hareketle yazarın, eleştiriyi müspet ve menfi yargıları kapsayan bir metin değerlendirme faaliyeti olarak gördüğü söylenebilir.

Nakd kavramının ardından aynı bölümde *edeb* (عَدَبٌ) kelimesinin kavramsal çerçevesine değinen yazar, kelimenin Cahiliye Dönemi'nden bu yana kullanıldığını belirtir (s. 25). İlerleyen zamanlarda bu kelime, birçok delalete sahip olacak şekilde bir anlam genişlemesi yaşar. Bununla birlikte yazara göre edeb kelimesi çatı anlam ve üst delalet yönüyle dört anlama indirgenebilir. Edeb kelimesinin birinci anlamı, nesir ve şiir gibi edebî ürünleri içine alan özel anlamdır. Şiir eleştirisi kitapları, Câhiz'in (ö. 255/869) *el-Beyân ve't-tebyîn*'i veya Müberred'in (ö. 286/900) *el-Kâmil*'i gibi eserler bu kapsamda değerlendirilebilir. İkinci anlam ise ilmî ve kültürel gelişmeyle birlikte güzel sanatları veya matematik gibi ilimleri kapsayan genel anlamdır. Üçüncü anlam ise genel anlamla ilintili olup entelektüel seviyeye katkı sağlayan bilgileri ihtiva eder. Edeb kelimesinin son anlamı ise insanın ruhsal özelliklerini esas alan psikolojik anlamdır. Yazar, bu son anlama Ebû Yûsuf'un (ö. 182/798) *Edebü'l-kâdî*¹ ve İbn Kuteybe'nin *Edebü'l-kırâa*'sı gibi eserleri örnek verir (s. 28-30).

Beyne fînûni't-tasvîr el-fennî başlıklı ikinci bölümde hikâye türünün sanat, zaman, mekân ve üslup bakımından etkinlik alanına değinen yazar, burada günümüz roman ve hikâye tahlilleri çalışmalarında yoğun bir şekilde incelemeye tabi tutulan rol analizlerine atf yapar. Ona göre hikâyede geçen roller, insanların içlerindeki tematik değerlerin, sahip oldukları fikir ve genel görüşlerinin bir bakıma yansımasıdır (s. 55). Aslında yazarın buradaki vurgusu, mecazi veya hayali karakterler izlenimi veren hikâyeye kahramanlarının arka planında, onları yazıya döken kurgu sahibi yazarın fikir dünyasının yer aldığıdır. Ona göre karakter tahlilinin yapılması durumunda bunların kaynaklarının gerçek dünyada

¹ *Edebü'l-kâdî* isimli eserin Ebû Yûsuf'a aidiyeti tartışmalıdır.

karşılıklarının olduğu anlaşılacaktır (s. 55). Görsel sanatlardan biri olan tiyatro türünü de bu yönde işleyen yazar, sahnede seyirciler önünde sergilenen karakterler ve gerçekleşen diyalogların sanatsal bağlamda hakikatten farklı olarak özel bir anlam kazandığına dikkat çeker (s. 64).

Beyne'n-nakd ve'l-belâga adını verdiği üçüncü bölümde edebî eleştiri ve belagat arasındaki bağlantıyı ele alan yazar, belagatin başta eleştiri olmak üzere diğer ilimleri takip ederek ortaya çıktığını belirtir. Bu şekilde belagatin çıkış noktasını edebî eleştiri alanında yazılan eserlerle ilişkilendirir. Ona göre yazılan eserlerden de anlaşıldığı üzere anlamsal delalet yönüyle belagat ile edebî eleştiri arasında bir bağdaşıklık mevcuttur. İbnü'l-Mu'tez'in (ö. 296/908) *Kitâbü'l-Bedi'*ini, Âmidî'nin (ö. 371/981) *el-Muvâzene'sini*, Kâdî el-Cürcânî'nin (ö. 392/1001-1002) *el-Vesâta beyne'l-Mütenebbî ve husûmih*'ini, Ebû Hilâl el-Askerî'nin (ö. 400/1009'dan sonra) *Kitâbü's-Sinâateyn*'ini, İbn Reşîk'in (ö. 456/1064) *el-Umde'sini*, İbn Sinân el-Hafâcî'nin (ö. 466/1073) *Sirrü'l-fesâha'sını*, Abdülkâhir el-Cürcânî'nin (ö. 471/1078-79) *Esrârü'l-belâga* ve *Delâ'ilü'l-i'câz*'ını edebî eleştiri-belagat arasındaki söz konusu bağa örnek veren yazar, bu iki disiplinin aynı eserlerde herhangi bir ayrıma gidilmeden işlendiğine atıf yapar (s. 73-74). Burada yazar, okuyucuya kolaylık sağlamak amacıyla konuyu öncelikle genel tarihsel arka planı ve kavramsal çerçeveyi göz önünde bulundurarak değerlendirir. Daha sonra konuyla ilgili okuyucunun zihninde soru işareti yaratan meseleleri kolay ve yalın bir anlatımla izah eder.

Yazar, edebî eleştiri ve belagat disiplinlerinin gelişimini değerlendirirken şairlerin şiirsel ürünlerde ulaştıkları mükemmel seviyeye atıf yapar. Ona göre şairler zaman ve üretimle oluşan şiirsel tecrübelerle sahiptir. Bu şiirsel tecrübeler sayesinde şiir, tüm boyutlarıyla muhataba kendini gösterir (s. 84). Bu bağlamda Cahiliye şairi İmrüülkays'ın (ö. 540 civarında) muallakasından beyitler aktararak bunları tahlil eder. Beyitlerdeki kelimeleri lafız ve üslup yönüyle yorumlar. Bu hususta yazar, okuyucudan beyitlerde yer alan ve şairin sanatsal olgunluğunu tekit eden şiirsel tecrübenin farkına varmasını talep eder. Ona göre şair, tercih ettiği kelimeleri gelişigüzel kullanmamıştır. Her bir kelimenin altında tecrübe ve birikimi tescilleyen nükteler bulunur (s. 77-91). Okuyucunun konuyu anlaması ve şiirsel tecrübenin pratik yönünü kavrayabilmesi için Tarafe'nin (ö. 564 [?]) muallakasından da beyitler aktarır, sonra da bunları şerh eder (s. 92-96).

Yazar, şiirin bir deneyim gerektirdiğini ve bu deneyim sonucu olgunluk seviyesine geldiğini ifade ettiği pasajlardan sonra modern dönemde edebiyat araştırmacıları ve eleştirmenleri tarafından tartışılan *vahdetü'l-kaside -kasidede bütünlük-* problemini ele alır. Ona göre klasik Arap kasidesini bütünlükten yoksun olmakla itham edenler, bu konuda aynı kasidede farklı konuların işlenmesi ve yapı yönüyle kasidedeki beyitlerin farklılık arz etmesi gibi biçimsel ve içeriksel

gereçekler sunarlar. Buradan hareketle yazar, klasik Arap kasidesinin biçim ve muhteva yönüyle taşıdığı karakteristik özellikleri İbn Kuteybe ve İbn Tabâtabâ (ö. 322/934) gibi klasik şiir eleştirmenlerinin görüşlerine yer vererek açıklamaya çalışır (s. 100-102). Yazara göre klasik şiirin gerektiği gibi okunmaması, incelenmemesi, muhteva olduğu inceliklerin titiz bir okuma sürecine tabi tutulmaması, derinlikli ve bütüncül bir okumadan ziyade biçimsel açıdan salt beyit eksenli bir araştırma veya tahlilin yapılması sonucu böyle bir problem gündeme gelmiştir (s. 104). Tâhâ Hüseyin'in konuyla ilgili görüşlerinden beslenen yazarın bu açıklamalarının yerinde olduğunu belirtmekte fayda vardır. Zira her milletin şiirinde olduğu gibi klasik Arap şiirinin de kendine özgü meziyetleri vardır. Bu meziyetlerin anlaşılmasının ilk ve belki de en önemli yolu, edebî ürünlerin kapsamlı ve dakik bir şekilde okunmasından geçer. Dolayısıyla okuyucuyu şiir ve nesir gibi edebî ürünlerin künhüne ulaştırmayan okumanın, sübjektif kriterler çerçevesinde ortaya atılan iddiaların çözülememesine sebep olduğu söylenebilir.

Şiir eleştirisinin tarihsel gelişimini ele aldığı ve *Suvar min mesîreti'n-nakd ve tatavvuri hareketih* adını verdiği dördüncü bölümde yazar, Cahiliye Dönemi'nden başlayarak örnekler eşliğinde eleştirinin nasıl geliştiğine dikkat çeker. Bu bölümde şiir eleştirisinin gelişiminde büyük rol oynayan Ukâz panayırında Nâbiga ez-Zübânî (ö. 604 [?]) ve Hassân b. Sâbit (ö. 60/680 [?]) arasında vuku bulan atışmayı örnek verir (s. 131). Yazar, adı geçen ikili arasındaki tartışmada geçen beyitleri aktarmakla yetinmez, ayrıca tahlil ederek dönemin şiir eleştirisinin hangi seviyede olduğunu gözler önüne serer. Ona göre Cahiliye Dönemi'nde eleştirinin temel işlevi sanatsal değeri saptamaktı (s. 134). Rebîa b. Hizâr el-Esedî ve İmrüülkays'ın eşi Ümmü Cündüb gibi Cahiliye döneminde yaşayan kişilerin şiirlere dair değerlendirmelerine atıf yapan yazar, Cahiliye Araplarının aslında şiirde yer alan morfolojik ve sentaktik yapıların fonksiyonlarından bihaber olmadıklarının altını çizer (s. 136).

Kur'an'ın gelişiyile beraber fesahat ve belagat algısının yeniden şekillendiği İslamiyet'in ilk dönemlerindeki şiir eleştirisine değinen yazar, şiir eleştirisinin daha çok zevkiselime dayandığı Cahiliye Dönemi'nin aksine bu dönemde çeşitli ölçülerin esas alındığı bir aşamaya geçildiğine dikkat çeker. En güzel veya en etkili söz algısının yeniden şekillenmesinde Kur'an'ın büyük bir atılım sağladığını belirtir (s. 147-148). Sahabenin şiire bakışlarını ve şiiri nasıl yorumladıklarını örneklerle aktararak dinî ilkelerin göz önünde bulundurulduğu, tekellüf (yapmacıklık) izlenimi veren sözlerden uzak durulduğu, inceliğin ve zarafetin hâkim olduğu bir şiir eleştirisi anlayışına dikkat çeker (s. 154-163). Yazar, bu dönemin şiir eleştirisine baskın gelen incelik ve zarafet temayüllerine şiir örnekleri üzerinden dikkat çektikten sonra dilciler ve nahivcilerin yaptıkları çalışmalarda şiir eleştirisine nasıl yaklaştıklarına kısaca değinir. Akabinde şairlerin tabakalara, yani sınıflara ayrıldığı konuya geçer.

Burada *Tabakâtu fuhûli 'ş-şu 'arâ* isimli meşhur eseriyle ön plana çıkan İbn Sellâm'ın yaptığı sınıflandırma üzerinde durur. Ona göre İbn Sellâm şairleri dönem ve tabaka eksenli sınıflandırırken söylenen şiirlerin kaliteli ve tesirli olmasını göz önünde bulundurmıştır (s. 173).

Şiir eleştirisi tarihine damga vuran önemli tartışmalardan biri olan kadim-muhdes tartışması, şiirin yazıyla kayıt altına alınarak sistematikleşme yolunda önemli merhaleler kaydettiği IV./X. yüzyıldaki şiir eleştirisi anlayışına ve bu dönemde verilen sistematik eserlerin içeriklerine kayda değer açıklamalarla değinen yazar, eserin on birinci bölümünde *Safahât mine'l-fesâha ve'l-belâga* başlığı altında fesahat ve belagate dair genel konulara yer verir. Bu bölümde iki kelimenin kitaplarda geçen tanımlarından hareketle müstakil bir ilim olmaları yönüyle fonksiyonları üzerinde durur (s. 387 vd.). *Kırâa fî mülâbesât el-fi'l* adını verdiği son bölümde ise önceki konuların uzantısı olarak aktarılan, meânî ve beyân konularının alt dallarından olan isnâd ve mecaz bahislerini örnekler eşliğinde işler.

Köklü bir geçmişe sahip Arap şiir eleştirisi ve belagat literatürü, günümüzde birçok çalışmanın konusu olmaya devam etmektedir. Bu bakımdan *Min Kadâyâ en-nakdi'l-edebi ve'l-belâga*; yazarın metinlere yaklaşımı ve kullandığı kavramların açık olması, şiir eleştirisi ve belagatin önemli meselelerini çözüm odaklı analitik bir üslupla okuyucuya sunması, izah edilen meseleleri şiir ve ayet tahlilleriyle desteklemesi, klasik dönemde işlenen bir meselenin modern dönem araştırmalarında nerede durduğuna atıf yapması, tek bir kaynağa bağlı kalan indirgemeci bir analitik anlayıştan ziyade akademik usule uygun bütüncül bir anlayışla farklı görüşleri çürütmeye çalışması gibi özelliklerle ön plana çıkmaktadır. Geneli dikkate alındığında eserin, ülkemizde Arap şiir eleştirisi ve belagat alanlarında çalışmalarını sürdüren araştırmacıların uzmanlık alanlarına hitap eden önemli konulara yer verdiğini söylemek mümkündür.

Yazar, eserinde işlediği konuları temellendirmek ve konuyla ilgili modern dönemde gündeme gelen iddiaları cevaplamak için şiir örnekleri üzerinden kapsamlı açıklamalar yapmaktadır. Yazarın ele aldığı konularda klasik ve modern dönem kaynaklardan faydalanması, okuyucuya her iki dönemde konu hakkında söylenenleri mukayese etme imkânı sunmaktadır. Bu ise, birçok farklı görüşü bir arada sunan eserin niteliğini arttırmaktadır. Aynı şekilde yazarın, özellikle müsteşriklerin şiir eleştirisi ve belagat aleyhindeki görüşlerine toptancı bir reddedişle yaklaşmak yerine metinlerdeki verilerden hareketle cevap vermesi, okuyucuların hamasi bir yaklaşım benimsemelerinin önüne geçmektedir. Yazarın savunmacı bir pozisyondan çok ilmî usul ve esaslara dayanan objektif bir araştırmacı kimliğe sahip olduğunu gösteren bu tutumu, eserin bu alanda yapılmış güncel akademik çalışmalar arasındaki değerini arttıracığı düşünülmektedir.